

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “นโยบายและยุทธศาสตร์การศึกษาแบบมุ่งอนาคตเพื่อเด็กและเยาวชนไทย” ในครั้งนี้ แบ่งการดำเนินการวิจัยเป็น 3 ขั้นตอนคือ 1) การศึกษาเอกสาร 2) การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการมองอนาคต โดยวิธีการสร้างภาพอนาคต และ 3) การจัดประชุมระดมความคิดหรือสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อศึกษานโยบายและยุทธศาสตร์การศึกษาแบบมุ่งอนาคตเพื่อเด็กและเยาวชนในนานาประเทศและประเทศไทย ซึ่งมีแนวทางดำเนินการวิจัยแบ่งได้เป็น 2 รูปแบบ ดังนี้

1. แนวทางและวิธีดำเนินการวิจัย

1.1 การศึกษาเอกสาร เพื่อประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับนโยบายและยุทธศาสตร์ทางการศึกษาแบบมุ่งอนาคตของนานาประเทศ มีขั้นตอนดังนี้

1.1.1 การสำรวจและศึกษาเอกสารงานวิจัยในประเทศต่างๆ โดยศึกษาจากองค์กรที่หรือสถาบันที่ดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับงานด้านอนาคตศึกษาและงานด้านนโยบายและยุทธศาสตร์ทางการศึกษาแบบมุ่งอนาคต และงานด้านการพัฒนาเด็กและเยาวชน ทั้งจากองค์กรในระดับประชาคมโลก และองค์กรระดับประเทศ จากการสืบค้นสิ่งพิมพ์และเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ทางเว็บไซต์ต่างๆ ดังนี้

(1) **ข้อมูลที่สืบค้น** มีทั้งเอกสารประเภทสิ่งพิมพ์กับเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ (e-book) ทั้งจากต่างประเทศและภายในประเทศไทย ซึ่งแบ่งได้เป็น เอกสารขั้นต้น และเอกสารชั้นรอง ดังนี้

(1.1) เอกสารขั้นต้น ได้แก่

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการคาดการณ์แนวโน้มด้านต่างๆ ของนักอนาคตและนักวิชาการจากสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการอนาคตศึกษา แนวคิดการศึกษาอนาคต แนวคิดการศึกษาแบบมุ่งอนาคต แนวโน้มด้านเด็กและเยาวชน

เอกสารประเภทพิมพ์เขียวเชิงยุทธศาสตร์ หรือแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ (roadmap) หรือรายงานเชิงนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะนโยบายและยุทธศาสตร์ทางการศึกษา และนโยบายและยุทธศาสตร์การทำงานด้านเด็กและเยาวชน เอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยโดยตรงจากหน่วยงานสำคัญที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ดังกล่าวของนานาประเทศ

ข้อมูลที่ได้จากการบรรยายหรือการสัมภาษณ์ทางวิชาการของนักอนาคต นักวิชาการ และนักการศึกษาและบุคคลที่เกี่ยวข้องกับงานเชิงนโยบายและยุทธศาสตร์ทางการศึกษาและการพัฒนาเด็กและเยาวชน

(1.2) เอกสารชั้นรอง ได้แก่

เอกสารที่มาจากการสังเคราะห์งานวิจัย เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์นโยบายและยุทธศาสตร์ รายงานการดำเนินงานของหน่วยงานต่างๆ ที่อาจจะมีได้มีหน้าที่กำหนดนโยบายแต่มีหน้าที่รับนโยบายและยุทธศาสตร์ไปใช้

เอกสารบทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยโดยอ้อม เช่น เอกสารประเภทข่าว ความเคลื่อนไหวในวารสารทางวิชาการ เป็นต้น

(2) แหล่งข้อมูลสำคัญ มีทั้งแหล่งข้อมูลจากต่างประเทศ และแหล่งข้อมูลภายในประเทศไทย โดยแบ่งได้ ดังนี้

(2.1) กระทรวงต่างๆ และสถาบันแห่งชาติที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ด้านเด็กและเยาวชน ด้านการศึกษาและการพัฒนาระดับประเทศ

(2.2) สถาบันวิจัย และสถาบันสนับสนุนการวิจัยและพัฒนาระดับชาติ

(2.3) องค์กรการวิจัยด้านการศึกษาอนาคต ด้านนโยบายและยุทธศาสตร์ด้านเด็กและเยาวชน ด้านการศึกษา และการพัฒนา ในระดับประชาคมโลก

(2.4) สมาพันธ์ องค์กรเครือข่าย และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับทำงานด้านเด็ก การใช้ยุทธศาสตร์การศึกษาเพื่อการพัฒนาในระดับท้องถิ่น

(2.5) ห้องสมุดในมหาวิทยาลัยต่างๆ และสถาบันการศึกษาต่างๆ

ตารางที่ 11 ตัวอย่างแหล่งข้อมูลที่สืบค้นในเบื้องต้น

แหล่งข้อมูลจากต่างประเทศ	แหล่งข้อมูลภายในประเทศไทย
<ul style="list-style-type: none"> ● National Intelligence Council (http://www.cia.gov) ● New Horizons For Learning (http://www.newhorizons.org) ● RAND Corporation, Santa Monica, CA (http://www.rand.org) ● Organisation for Economic Co-operation and Development -OECD) (http://www.oecd.org) ● World Future Society (http://www.wfs.org) ● World Futures Studies Federation (http://www.wfsf.org) ● United Nations Children's Fund (http://www.unicef.org) ● United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (http://www.unesco.org) ● The World's Children's Prize for the Rights of the Child (http://www.childrensworld.org) 	<ul style="list-style-type: none"> ● สำนักงานที่ปรึกษาการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (http://www.nesac.or.th) ● เครือข่ายรัฐบาลไทย (http://www.thaigov.net) ● ศูนย์คาดการณ์เทคโนโลยีเอเปคประเทศไทย (www.apectf.nstda.or.th) ● สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (สกศ.) (http://www.onec.go.th) ● กระทรวงศึกษาธิการ (http://www.moe.ac.th) ● สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพ (สปรส.) (http://www.hsro.or.th) ● มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ (มสช.) (http://www.thainhf.org) ● สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) (http://www.trf.or.th) ● สำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) (http://www.thaihealth.or.th) ● สำนักงานส่งเสริมและพิทักษ์เยาวชน กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (http://oppy.opp.go.th) ● กระทรวงวัฒนธรรม (http://www.m-culture.go.th) ● สภาองค์กรพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ (สอจดย.)

(3) **การคัดเลือกเอกสาร** ผู้วิจัยจะพิจารณาความน่าเชื่อถือ และความถูกต้องของเอกสารแต่ละฉบับ โดยมีหลักเกณฑ์การพิจารณา 2 เกณฑ์คือ เกณฑ์การพิจารณาภายนอก (external criteria) และเกณฑ์การพิจารณาภายใน (internal criteria) ดังนี้

(3.1) เกณฑ์การพิจารณาภายนอก มุ่งพิจารณาที่มาของเอกสาร ข้อเท็จจริงและข้อมูลที่เกี่ยวข้องได้และผู้เขียนเอกสารนั้นๆ ใน 4 ประเด็น ได้แก่

- ก. แหล่งที่มาของเอกสาร เป็นแหล่งปฐมภูมิ และเป็นแหล่งที่เชื่อถือได้
- ข. ความน่าเชื่อถือของผู้เขียนเอกสาร หรือข้อมูลและสถานภาพของผู้เขียนหรือผู้จัดทำเอกสาร
- ค. ความน่าเชื่อถือของเอกสารและหลักฐานโดยเป็นเอกสารต้นฉบับหรือได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการหรือเป็นเอกสารฉบับทางการที่เชื่อถือได้

ง. วัตถุประสงค์ของเอกสารและเนื้อหาข้อมูลของเอกสารเป็นที่ยอมรับ หรือเชื่อถือได้

(3.2) เกณฑ์การพิจารณาภายใน โดยพิจารณาเกี่ยวกับเนื้อหาสาระเชิงความคิดเห็นทางวิชาการหรือข้อเสนอแนะของเอกสารวิจัยการศึกษาที่เกี่ยวข้อง

ก. ผู้เขียนเอกสารเป็นผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องโดยตรง เป็นผู้เชี่ยวชาญ และมีความสามารถในเนื้อหาสาระของเอกสารหรือข้อมูลนั้น

ข. แหล่งอ้างอิงของเอกสาร หรือข้อมูลที่เชื่อถือได้และเป็นที่ยอมรับ

ค. เนื้อหาสาระของเอกสารเป็นผลการศึกษาบนพื้นฐานของข้อมูลความรู้

ง. เนื้อหาสาระชัดเจน มีความหมายตรงประเด็นตามเกณฑ์ที่กำหนด

1.1.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล (collection of data) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการสืบค้นเอกสารเพื่อใช้ในการวิจัย โดยเก็บข้อมูลทั้งจากข้อมูลปฐมภูมิทั้งที่เป็นเอกสารชั้นต้น จากแหล่งข้อมูลสำคัญ และจากปากคำหรือการบันทึกของผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรง และเก็บข้อมูลทุติยภูมิที่หมายถึงข้อมูลที่รับจากแหล่งข้อมูลอื่นอีกทอดหนึ่ง ข้อมูลที่อ้างอิงมา หรือข้อมูลที่ถูกถ่ายทอดต่อเป็นต้น โดยประมวลข้อมูลที่สืบค้นมา จัดจำแนกประเภทข้อมูลเพื่อทำการศึกษาและวิเคราะห์ต่อไป

1.1.3 การวิเคราะห์ข้อมูล (criticism of data) เป็นการตรวจสอบความเชื่อถือได้ของข้อมูลที่คัดเลือกมา โดยทำการจำแนก วิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) และสังเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมได้ โดยพิจารณาแนวโน้มด้านต่างๆ

1.1.4 การนำเสนอผลการศึกษา (presentation) ผลจากการประมวลเอกสาร วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องจะนำเสนอใน 2 แนวทาง ได้แก่

(1) การจัดทำเป็นเอกสารบทความประกอบการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการมองอนาคตและการประชุมเสวนา

(2) เรียบเรียงและปรับปรุงเนื้อหาข้อมูลเพื่อนำเสนอในบทความต่างๆ ของรายงานวิจัย

ทั้งนี้ในส่วนของการรายงานได้แบ่งเนื้อหาเสนอเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 บทนำ กล่าวถึงความจำเป็น ความสำคัญ วัตถุประสงค์ ขอบเขต วิธีการ ผลที่คาดว่าจะได้ เป็นต้น ส่วนที่ 2 ส่วนเนื้อหา ส่วนที่ 3 บทสรุป อภิปรายและข้อเสนอแนะ

1.2 การจัดประชุมมองอนาคต และการจัดประชุมเพื่อมองทางเลือกเชิงยุทธศาสตร์

การจัดประชุมมองอนาคต มีจุดมุ่งหมายในการระดมความคิดจากผู้เชี่ยวชาญเพื่อการมองอนาคตทั้งในด้านแนวโน้ม และภาพอนาคตของเด็กและเยาวชนใน 10 ปีข้างหน้า โดยมีแนวทางดำเนินการดังนี้

1.2.1 การศึกษากรอบความคิดการมองอนาคตและกระบวนการวิจัยในภาพรวม

การศึกษาโดยการมองอนาคตครั้งนี้ได้อาศัยฐานคิดของการมองภาพอนาคตที่ว่า ภาพอนาคตคือภาพที่เป็นจริงได้หลายภาพ มิใช่ภาพที่น่าจะเป็นหรือควรจะเป็น รวมถึงมิใช่เป็นการทำนายอนาคตจากแนวโน้มที่เห็นในปัจจุบันเท่านั้น แต่ในกระบวนการมองอนาคตและสร้างภาพอนาคตยังให้ความสำคัญกับการสร้างเรื่องราวที่เกี่ยวกับอนาคตที่เกิดขึ้นจากทางเลือกของการกระทำในปัจจุบัน ผู้กระเบื้องจากการผสมจินตนาการ การมองแนวโน้มของตัวแปรหลักและความไม่แน่นอนต่างๆ โดยผ่านกระบวนการปฏิสัมพันธ์ การใช้ความรู้ ประสบการณ์ จินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอย่างเป็นระบบ เพื่อมองภาพอนาคต (scenario) มากกว่าหนึ่งภาพ อาทิ ภาพที่เป็นจริงสุดและบวกสุด (realistic optimistic) ภาพที่เป็นจริงสุดและลบสุด (realistic pessimistic) และภาพที่คาดว่าจะเกิดขึ้นได้จริง (most-probable) พร้อมกับวางแนวทางที่ดีหรือทางเลือกต่างๆ เพื่อรับมืออนาคตภาพที่จะเกิดขึ้น (จุมพล พูลภัทรชีวิน, 2547)

ทั้งนี้จากการค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการและเทคนิคการสร้างภาพอนาคต พบว่ามีผู้เสนอกระบวนการและขั้นตอนการสร้างภาพอนาคตไว้หลากหลาย แต่มีจุดร่วมสำคัญๆ คือ 1) มีการเตรียมการ 2) มีการดำเนินการสร้างภาพอนาคตและวางแผนกลยุทธ์ 3) มีการวิเคราะห์หรือตรวจสอบยุทธศาสตร์เพื่อนำไปปฏิบัติ ส่วนรายละเอียดของขั้นตอนนั้นจะแตกต่างกันไป ซึ่งสำหรับประเทศไทยมีกลุ่มนักวิชาการด้านการมองอนาคต (foresight) อาทิ ดร.ชาติรี ศรีไพพรรณ, ดร.พิเชฐ ดุรงคเวโรจน์ ดร.อมรวิรัช นาครทรรพ และคณะ ได้เสนอแนวทางของกระบวนการสร้างภาพอนาคตไว้ในรายวิจัยเรื่อง *อนาคตภาพของเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการเรียนรู้: กระบวนทัศน์และยุทธศาสตร์เพื่อการเปลี่ยนแปลงจากฐานราก* (2545) ซึ่งผู้วิจัยได้นำกระบวนการดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ โดยมีแนวทางดังนี้

(1) การเตรียมการและวางแผนทำงาน : เริ่มตั้งแต่การตั้งคณะทำงาน กำหนดเรื่องที่จะศึกษา ออกแบบกระบวนการและรูปแบบการทำงาน รวมถึงวางแผนเตรียมจัดการในเรื่องที่เกี่ยวข้อง

(2) การเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา : กำหนดวิธีการศึกษา และการเก็บรวบรวมข้อมูลในเรื่องที่ศึกษา ทั้งจากแหล่งข้อมูลเอกสาร และการเก็บข้อมูลภาคสนาม

(3) การดำเนินการศึกษา : การจัดกระบวนการมองภาพอนาคตด้วยเทคนิควิธีการต่างๆ ที่เหมาะสมกับเรื่องที่ศึกษา เช่น การจัดกิจกรรมประชุมเชิงปฏิบัติการมองอนาคตโดยวิธีการสร้างภาพอนาคต ซึ่งในส่วนของการใช้เทคนิคสร้างภาพอนาคตจะได้กล่าวในรายละเอียดของแต่ละขั้นตอนต่อไป นอกจากนี้ยังเก็บข้อมูลโดยการจัดประชุมเสวนาหรือสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิเพิ่มเติมเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สามารรถตอบคำถามการวิจัยครั้งนี้ได้

(4) การวิเคราะห์ข้อมูล : การนำข้อมูลที่รวบรวมได้ทั้งหมดมาวิเคราะห์โดยใช้กรอบการมองอนาคตและกรอบแนวคิดอื่นที่เกี่ยวข้อง เพื่อสรุปผลการวิจัยและเสนอแนะแนวทางเพื่อการขยายผล

1.2.2 การกำหนดกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ และช่วงระยะเวลาศึกษา

(1) เกณฑ์การพิจารณาผู้เชี่ยวชาญ การวิจัยครั้งนี้ได้ให้ความสำคัญกับกลุ่มผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนา ด้านเด็กและเยาวชน ด้านการศึกษา ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ มีประสบการณ์ เป็นผู้นำทางนโยบายหรือมีบทบาทต่อการชี้แนะหรือก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับประเทศ โดยมีเกณฑ์การพิจารณาผู้เชี่ยวชาญ ดังนี้

- นักอนาคตศึกษา เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาต่างๆ ที่สามารถคาดการณ์หรือมองแนวโน้มต่างๆ ได้ชัดเจน/มีประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาแนวโน้มต่างๆ ที่ได้รับการยอมรับ/มีผลงานวิจัยหรือทำงานที่เกี่ยวข้อง
- นักวิชาการ หรือกลุ่มผู้นำความคิดทางสังคมในด้านนโยบายและยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนา/ด้านเด็กและเยาวชน/ด้านการศึกษา มีผลงานวิชาการหรืองานวิจัยที่เป็นที่ยอมรับในระดับประเทศ/มีประสบการณ์ทำงานในสาขาที่เกี่ยวข้อง
- ผู้นำนโยบาย หรือผู้จัดทำนโยบาย ซึ่งมีประสบการณ์ในการศึกษาวิจัยด้านนโยบายและยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนา/ด้านเด็กและเยาวชน/ด้านการศึกษา เคยดำรงตำแหน่งผู้บริหารระดับสูงในสาขาที่เกี่ยวข้อง
- นักยุทธศาสตร์ มีประสบการณ์ในการศึกษาวิจัย หรือดำเนินงานเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนา/ด้านเด็กและเยาวชน/ยุทธศาสตร์ด้านการศึกษา
- ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหรือมีส่วนได้ส่วนเสียกับงานด้านการศึกษา และงานด้านเด็กและเยาวชน

ทั้งนี้ นอกจากการพิจารณาความรู้ความสามารถและประสบการณ์ความเชี่ยวชาญแล้วยังพิจารณาถึงองค์กรสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยครั้งนี้ด้วย ซึ่งผู้เชี่ยวชาญที่คัดเลือกนั้นจึงเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญสำหรับงานวิจัย อาทิ ดร.อนุชาติ พวงสำลี (ด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร, มหาวิทยาลัยมหิดล) ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย (ด้านนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนา/สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.) ดร.เลขา ปิยะอัจฉริยะ (อดีตผู้เชี่ยวชาญด้านเด็กและเยาวชน องค์การยูนิเซฟ, ที่ปรึกษาด้านการพัฒนาเด็กและเยาวชน สกว., สสส., สกศ.) เป็นต้น โดยบางท่านกรุณาเป็นผู้มีส่วนร่วมในการประเชิงปฏิบัติการมองอนาคต และบางท่านร่วมในการประชุมเสวนาและให้ข้อเสนอแนะ

(2) เกณฑ์การพิจารณาช่วงระยะเวลาศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ กำหนดระยะเวลาสำหรับการมองอนาคตไว้ 10 ปี ด้วยเหตุผลว่า ในการศึกษาอนาคตในช่วงระหว่าง 10-15 ปี หรือ 10-20 ปี เป็นช่วงที่นักอนาคตนิยมส่วนใหญ่จำนวนมากนิยมศึกษา และถือว่าเป็นการมองอนาคตหรือการคาดการณ์ในระยะกลาง (middle range forecasting/planning) ซึ่งมีข้อดีกว่าการศึกษาเพียง 5 ปี หรือต่ำกว่า 10 ปี (short range forecasting) ที่ช่วยได้เพียงการวางแผนระยะสั้นหรือแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

นอกจากนี้กระบวนการของมองอนาคตมักนิยมมองในช่วง 10 ปี เพราะเห็นว่าช่วยให้สามารถวางแผนระยะไกลกว่าเดิม โดยที่ยังคงมองเห็นแนวโน้มและทางเลือกต่างๆ ที่คาดว่าจะเป็นไปได้ ยิ่งภายใต้พลวัตโลกที่มีความไม่แน่นอนสูง การมองอนาคตในช่วง 10 ปีนี้น่าจะช่วยให้การคิดเชิงนโยบายหรือยุทธศาสตร์นำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมได้ และหากผลการศึกษาออกมาอย่างหนึ่งอย่างใด เมื่อ

นำผลไปปฏิบัติอย่างจริงจัง น่าจะเกิดผลกระทบในวงกว้างที่คนรุ่นนี้สามารถทันเห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในคนรุ่นหน้าได้ด้วย เช่นที่ จุมพล พูลภัทรชีวิน (2547) กล่าวว่า การศึกษาในช่วงระยะนี้สามารถก่อให้เกิดผลกระทบต่อการเปลี่ยนคนหนึ่งรุ่น (generation) หมายความว่า การต้องการให้คนไทยยุคใหม่เป็นอย่างหนึ่งอย่างใด มีคุณลักษณะอย่างใด ก็สามารถที่จะทำได้ โดยอาศัยผลการศึกษาไปวางแผนดำเนินการปฏิบัติอย่างจริงจัง ซึ่งจะเห็นผลกระทบภายในระยะเวลา 10-20 ปี ดังนั้นในการศึกษารุ่นนี้จึงกำหนดกรอบระยะเวลาศึกษานาคัดไว้ประมาณ 10 ปี คือปีปัจจุบัน-พ.ศ.2560

อีกหนึ่งเรื่องงานวิจัยนี้จะเริ่มจัดประชุมในระหว่างช่วงปลายปีพ.ศ.2549-ต้นปีพ.ศ.2550 ดังนั้นเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของการศึกษาและกลุ่มผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้วิจัยจึงถือปีเริ่มต้นในการศึกษาเป็นปีปัจจุบันที่จัดประชุม และเพื่อผลการวิจัยยังเป็นงานที่มองภาพอนาคตในระยะ 10 ปี หรือ 1 ทศวรรษ ผู้วิจัยจึงกำหนดปีพ.ศ.2560 เป็นปีปลายทางในการศึกษาอนาคตครั้งนี้

1.2.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลจากการจัดการประชุมเชิงปฏิบัติการมองอนาคตโดยวิธีการสร้างภาพอนาคต และจากการจัดประชุมเสวนาระดมความคิด การสัมมนาวิชาการ หรือการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ โดยในการทำงานจะมีการบันทึกข้อมูลอย่างเป็นระบบด้วยเครื่องบันทึกต่าง ๆ เช่น สมุดบันทึกข้อมูล เครื่องบันทึกเสียง คอมพิวเตอร์ กล้องถ่ายรูป เป็นต้น โดยมีแนวทางและวิธีการ ดังนี้

(1) **การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการมองอนาคต (foresight workshop)** โดยใช้วิธีการสร้างภาพอนาคต (scenario planning) โดยเชิญผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจากสาขาวิชาชีพต่าง ๆ มาร่วมกันมองภาพอนาคตของประเทศไทย และภาพอนาคตของเด็กและเยาวชนไทยภายใต้แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เพื่อให้ได้แนวคิดและแนวทางเกี่ยวกับนโยบายและยุทธศาสตร์ทางการศึกษาแบบมุ่งอนาคตเพื่อเด็กและเยาวชนไทยที่เกิดขึ้นได้จริงท่ามกลางบริบทด้านต่าง ๆ ทั้งนี้ในการศึกษารุ่นนี้ได้กำหนดกระบวนการดำเนินการมองอนาคตใน 7 ขั้นตอนหลักดังนี้

(1.1) **การกำหนดหัวเรื่องที่จะศึกษา** เป็นการตั้งคำถามสำคัญ (key questions) เพื่อเป็นกรอบในการมองภาพอนาคต เช่น ใน 10 ปีข้างหน้าที่มีผลกระทบต่อเด็กและเยาวชน ภาพอนาคตของเด็กและเยาวชนที่มีโอกาสเกิดได้จริงมีภาพใด นโยบายและยุทธศาสตร์ทางการศึกษาแบบมุ่งอนาคตเพื่อเด็กและเยาวชนมีลักษณะอย่างไร เป็นต้น

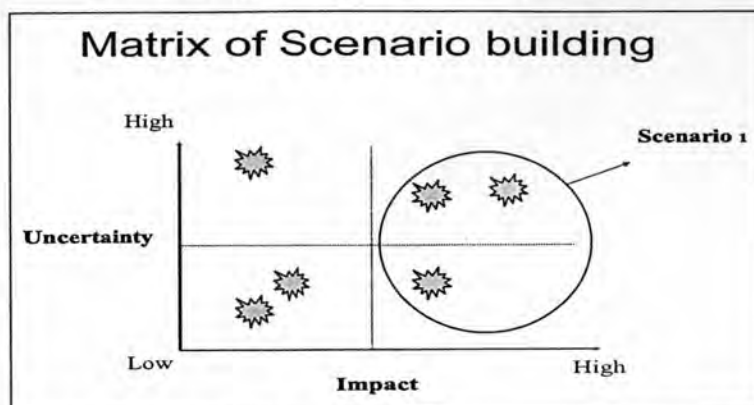
(1.2) **การระบุประเด็นสำคัญ (key issues)** เป็นการสำรวจความสนใจร่วมกันว่าอะไรเป็นประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้นที่ศึกษา เช่น บทบาทของเทคโนโลยีในวิถีชีวิต แนวโน้มของรูปแบบชีวิตและวิถีการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่

(1.3) **การระบุแรงผลักดันหลักที่เป็นตัวการของการเปลี่ยนแปลง (key drivers of change)** เช่น กระแสสังคม (social) เทคโนโลยี (technological) เศรษฐกิจ (economic) สิ่งแวดล้อม (environmental) การเมือง (political) เป็นต้น

(1.4) **การระบุความไม่แน่นอน (key uncertainties)** โดยพิจารณาว่า อะไรคือความไม่แน่นอนที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต มีความสำคัญมาก สามารถพลิกผันเหตุการณ์หรือแนวโน้มที่กำลังดำเนินอยู่โดยสิ้นเชิง ซึ่งความไม่แน่นอนไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องเลวร้ายเสมอ อาจเป็นไปได้ อาทิเช่น ล้มเลิก WTO หรือ วัตสามารถก่อกวนศรัทธาได้

(1.5) การจัดอันดับ/ระดับของความไม่แน่นอน (degree of uncertainties) และเลือกความไม่แน่นอนเพื่อเป็นตัวเดินเรื่องของแต่ละภาพ เช่น หากทราบว่าความไม่แน่นอนน่าจะเกิดหรือไม่ น่าจะเกิด เท่ากับระดับความไม่แน่นอนต่ำ หากไม่ทราบเลยว่าคุณความไม่แน่นอนนั้นจะเกิดขึ้นหรือไม่ หมายความว่าระดับความไม่แน่นอนสูง

แผนภาพที่ 13 การจัดอันดับความไม่แน่นอน

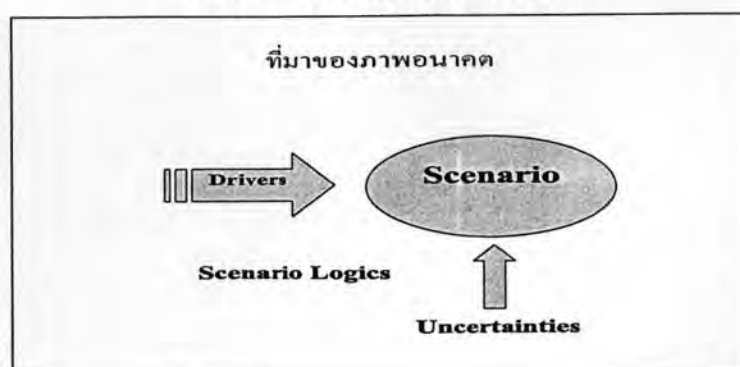

ที่มา : พิเชฐ ดุรงคเวโรจน์, 2545

ทั้งนี้ จะนำประเด็นต่างๆ ไปจัดลงในแผนภาพข้างต้น เพื่อที่ว่าประเด็นที่ปรากฏเหล่านี้จะนำไปเป็นกรอบในการเขียนภาพอนาคต โดยคัดเลือกประเด็นที่จะไปใช้เขียนภาพตามลำดับความสำคัญ ได้แก่ **ประเด็นที่มีผลกระทบสูงและความไม่แน่นอนต่ำ** ประเด็นที่มีผลกระทบสูงและความไม่แน่นอนสูง และประเด็นที่มีผลกระทบต่ำและความไม่แน่นอนต่ำ เป็นต้น

(1.6) การแบ่งกลุ่มย่อยवाद/เขียนภาพอนาคต และรายงานภาพอนาคต โดยนำประเด็นที่ได้จากขั้นตอนต่างๆ ข้างต้นมาจินตนาการวาดภาพอนาคต หรือเขียนภาพอนาคตภายใต้กรอบระยะเวลาที่ต้องการมอง เช่น สมมติว่าขณะนี้คือปีพ.ศ.2549 ความไม่แน่นอนเกิดขึ้นจริงระหว่างปีพ.ศ. 2549-2560 ผลกระทบจะเป็นอย่างไร เกิดปฏิกิริยาอย่างไรในสังคม/ชุมชน เป็นต้น โดยเลือกใช้ปัจจัยสำคัญและแรงผลักดันหลักเข้าช่วยเล่าเรื่องในภาพ เช่น เล่าเรื่องว่า "ภาพในปีพ.ศ.2549 เป็นอย่างไร และเดินมาถึงในปีพ.ศ.2560 นี้ได้อย่างไร ระบุว่าในปีใดมีอะไรเกิดขึ้นบ้างและใครทำอะไร" พร้อมใส่รายละเอียดของสถานการณ์ แนวโน้มรูปแบบชีวิตและการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนในอนาคต เป็นต้น

แผนภาพที่ 14 การจัดทำภาพอนาคต

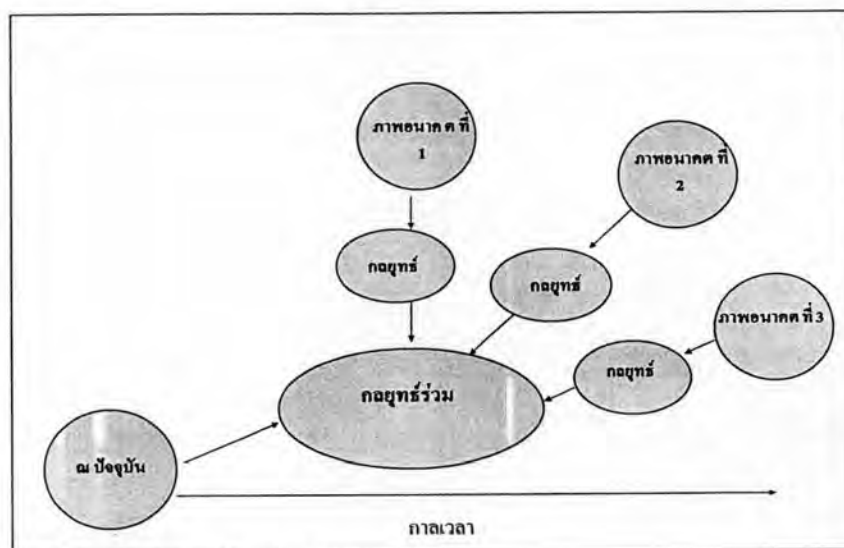

ที่มา : พิเชฐ ดุรงคเวโรจน์, 2545

ทั้งนี้ในขณะที่จัดทำภาพอนาคตต้องคำนึงด้วยว่า ภาพที่เขียนขึ้นนั้นน่าเชื่อว่าจะเป็นจริงได้ เรื่องราวในภาพไม่ขัดแย้งกัน ที่สำคัญต้องเกี่ยวข้องกับประเด็นที่กำลังสนใจศึกษาอยู่ และมีเหตุการณ์หรือองค์ประกอบที่ทำให้เกิดความประหลาดใจได้แบบคิดไม่ถึง ซึ่งอาจไม่จำเป็นต้องดีเสมอไปก็ได้

(1.7) การกำหนดยุทธศาสตร์หรือกลยุทธ์ (strategy) จากภาพอนาคตเพื่อรับมือกับอนาคตที่จะเกิด เช่น หากภาพอนาคตนั้นพึงปรารถนา จะมียุทธศาสตร์หรือกลยุทธ์อย่างไรเพื่อให้ภาพนั้นกลายเป็นความจริง หรือหากภาพอนาคตนั้นไม่พึงปรารถนาจะมียุทธศาสตร์หรือกลยุทธ์อย่างไรเพื่อป้องกันไม่ให้ภาพนั้นเกิดขึ้นจริง

แผนภาพที่ 15 การกำหนดยุทธศาสตร์หรือกลยุทธ์จากภาพอนาคต

ที่มา : พิเชฐ ดุรงคเวโรจน์, 2545

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากยุทธศาสตร์เป็นเรื่องของการตัดสินใจที่จะเลือกทำในสิ่งที่มีความสำคัญสูงสุด เพื่อใช้ทรัพยากรอันจำกัดให้เกิดผลสูงสุด ดังนั้นการกำหนดยุทธศาสตร์จึงเป็นเรื่องของการวางแผนระยะยาวที่ต้องเผชิญกับความไม่แน่นอน และเป็นสิ่งที่ควรมีการวางแผนที่ดีที่ชัดเจน ทั้งในเชิงยุทธศาสตร์ของการที่จะเลือกทำ และเลือกที่จะไม่ทำ (trade-off) และเป็นแนวทางแปลกใหม่ (surprise)

ดังนั้นภายใต้ขั้นตอนเหล่านี้ จึงเป็นกระบวนการสำคัญของการมองอนาคต เพื่อการวางแผนรองรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดในอนาคต ซึ่งส่วนใหญ่จะมอง 10 ปี แต่ทั้งนี้กระบวนการมองอนาคต ก็ไม่ได้คาดหวังว่าจะต้องเกิดขึ้นเป็นจริงได้ แต่คาดหวังให้ผู้เชี่ยวชาญและกลุ่มผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียมา มองอนาคตล่วงหน้าด้วยกัน และมองในสิ่งที่คาดว่าจะเกิดขึ้นได้ โดยจะมีใช้เน้นการมองภาพเป็นจริงได้เพียงแค่ภาพเดียวแบบเส้นตรง แต่จะมองหลายภาพหลายๆ ภาพซึ่งอาจมีภาพทับซ้อนได้ และพยายามสร้างภาพที่เป็นจริงได้ 3-4 ภาพ โดยการผูกเรื่องจากความจริงผสมจินตนาการเพื่อให้เกิดความคิดใหม่ๆ และมีเค้าโครงเรื่องมาจากแนวโน้มของตัวแปรหลัก พร้อมกับมีความไม่แน่นอนเป็นตัวพลิกผันเหตุการณ์ ซึ่งภาพอนาคตที่ได้ต้องแตกต่างกันเชิงสาระที่จะก่อให้เกิดทางเลือกหลายแบบ สำหรับจัดการอนาคตที่คาดว่าจะเกิดขึ้น

กล่าวโดยสรุปว่า กระบวนการสร้างภาพอนาคต เป็นกระบวนการสร้างเรื่องราวที่เกี่ยวกับอนาคตที่จะเกิด โดยพิจารณาถึงแนวโน้มและความไม่แน่นอนต่างๆ ผ่านกระบวนการปฏิสัมพันธ์ และความคิดสร้างสรรค์ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอย่างเป็นระบบ เพื่อสร้างภาพอนาคต (scenario) ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นได้ในหลายภาพพร้อมกับวางยุทธศาสตร์ที่ดีเพื่อรับมืออนาคตที่จะเกิดขึ้นภายใต้ทางเลือกที่เหมาะสม

(2) **การจัดประชุมระดมความคิด การจัดการสัมมนา หรือการสัมภาษณ์ความคิดเห็นผู้ทรงคุณวุฒิเพิ่มเติม** ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับการปรึกษาหารือ โดยเน้นให้ผู้ทรงคุณวุฒิได้ร่วมกันมองอนาคตภายใต้แนวโน้มและความไม่แน่นอนต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นได้ และถอยกลับมาตั้งหลักเพื่อมองทางเลือกเชิงยุทธศาสตร์ว่า จะมีทางเลือกใดที่จะมุ่งไปสู่ภาพอนาคตที่อยากให้เกิด ซึ่งมีขอบข่ายการศึกษาในชั้นตอนนี้ ได้แก่

- การมองแนวโน้ม (trend) เน้นการมองแนวโน้มสำคัญและผลกระทบของแนวโน้มที่มีต่อเด็กและเยาวชนที่จะเกิดขึ้นในอนาคต
- การมองภาพอนาคตของสังคมไทย และภาพอนาคตของเด็กและเยาวชนที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจริงใน 10 ปีข้างหน้า รวมถึงกระบวนการทัศน์ทางการศึกษาและการพัฒนาเด็กและเยาวชน
- การมองทางเลือกเชิงนโยบายและยุทธศาสตร์ทางการศึกษาแบบมุ่งอนาคตเพื่อเด็กและเยาวชนไทย วิเคราะห์ความสำคัญของยุทธศาสตร์ โอกาส ความเร่งด่วนและความเป็นไปได้ของยุทธศาสตร์
- การให้ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและยุทธศาสตร์ทางการศึกษาเพื่อเด็กและเยาวชนไทย

1.2.4 การตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล เนื่องจากอนาคตเป็นสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้น ข้อมูลที่ได้จึงมาจากการคาดการณ์สิ่งที่มีโอกาสจะเกิดขึ้นได้จริงผสมผสานกับการจินตนาการถึงภาพอนาคต ดังนั้นในการตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูลจึงความสนใจกับตรรกะความคิด ความน่าเชื่อถือของผู้ให้ข้อมูล หรือผู้เชี่ยวชาญเป็นสำคัญ โดยการตรวจสอบข้อมูลจะพิจารณาจาก 1) ความวางใจได้ของตัวข้อมูลหรือตัวผู้เชี่ยวชาญ 2) การสอบทานจากผู้เชี่ยวชาญอื่นในแง่ของตัวข้อมูลที่จะใช้วิเคราะห์ว่ามีความเป็นไปได้หรือโอกาสที่น่าจะเกิด 3) ข้อมูลที่ได้มีความหลากหลายและสะท้อนทางเลือกหลายแบบเพื่อป้องกันความอคติของตัวข้อมูล 4) เทียบเคียงกับกรอบแนวคิดการศึกษาเพื่อให้เห็นความเหมือนและความต่าง เพื่อช่วยในการวิเคราะห์ตัวร่วมที่น่าจะเป็นไปได้ โดยในการตรวจสอบข้อมูลจะดำเนินการไปพร้อมกับการเก็บข้อมูลและหลังการเก็บข้อมูล

ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการจำแนกระบบ และวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ซึ่งจะกระทำตั้งแต่ในการเก็บข้อมูลในบางชั้นตอนที่สามารถวิเคราะห์เบื้องต้นได้ และทำหลังจากการเก็บข้อมูลเพื่อให้ได้ความลุ่มลึกรอบด้านสำหรับสรุปผลการวิจัย โดยมีกรอบการวิเคราะห์ที่พิจารณาถึงแนวโน้มและแรงขับเคลื่อนต่างๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เทคโนโลยี ฯลฯ ที่จะมีผลกระทบต่อเด็กและเยาวชน ภาพอนาคตเด็กและเยาวชนไทยในอีก 10 ปีข้างหน้า ทั้งภาพที่พึงประสงค์ ภาพที่ไม่พึงประสงค์ และภาพอนาคตที่มีโอกาสจะเกิดขึ้นได้จริง เพื่อนำไปสู่ข้อเสนอเชิงนโยบายและยุทธศาสตร์ทางการศึกษาแบบมุ่งอนาคตเพื่อเด็กและเยาวชนไทย

ตารางที่ 12 กรอบการวิเคราะห์ข้อมูล

วิธีการวิจัย	จุดมุ่งหมาย	สิ่งที่ต้องการ/ผลที่ต้องการจะได้
1) วิจัยเอกสาร (document research)	<ul style="list-style-type: none"> ● เพื่อคาดการณ์แนวโน้ม (forecasting) และผลกระทบที่เกี่ยวข้อง 	<ul style="list-style-type: none"> ● แนวโน้มโลก ● แนวโน้มประเทศไทย ● แนวโน้มเด็กและเยาวชนไทย ● แนวโน้มด้านการศึกษาไทยในทศวรรษหน้า
2) การประชุมเชิงปฏิบัติการมองอนาคต (foresight) ด้วยวิธีสร้างภาพอนาคต (scenario planning)	<ul style="list-style-type: none"> ● เพื่อมองอนาคต (foresight) และมองอนาคตภาพสังคมและเด็กและเยาวชนไทย ในอีก 10 ปีข้างหน้า 	<ul style="list-style-type: none"> ● ภาพอนาคตที่เป็นจริงได้ ● เป้าหมายการศึกษาสำหรับเด็กและเยาวชนไทยในทศวรรษหน้า ● ทางเลือก และนโยบายที่เป็นจริงได้ ● ทางเลือก และยุทธศาสตร์ที่เป็นจริงได้
3) การประชุมเสวนาหรือสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ	<ul style="list-style-type: none"> ● มองอนาคตเพื่อย้อนกลับมา (backcasting) มองทางเลือกในเชิงนโยบายและยุทธศาสตร์ทางการจัดการศึกษาแบบมุ่งอนาคตเพื่อเด็กและเยาวชนไทย 	<ul style="list-style-type: none"> ● เงื่อนไข/ปัจจัย และกุญแจสู่ความสำเร็จ ● จาก 2550 – 2560 : เรื่องที่ต้องคำนึงถึง ● ข้อเสนอแนะสำหรับอนาคต ● บทเรียนจากกระบวนการสร้างภาพอนาคต

ทั้งนี้ จะได้มีการนำเสนอข้อมูลในรูปแบบการศึกษา วิเคราะห์ และข้อเสนอแนะของการศึกษา ออกมาในเชิงพรรณนาวิเคราะห์ (descriptive analysis)

1.2.5 การนำเสนอผลการศึกษา ผลการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการมองอนาคตและการสร้างภาพอนาคต และการจัดประชุมเสวนาหรือสัมภาษณ์ จะได้นำเสนอเป็นรายงานวิจัย โดยมีการแบ่งการนำเสนอเป็น 3 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 ส่วนของการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวกับ แนวคิดการศึกษาอนาคต แนวคิดนโยบายและยุทธศาสตร์ รวมถึงความเคลื่อนไหวด้านนโยบายและยุทธศาสตร์ทางการศึกษา และยุทธศาสตร์ด้านเด็กและเยาวชน

ส่วนที่ 2 ผลการศึกษา ทั้งด้านการศึกษาแนวโน้มจากการทบทวนเอกสาร และเสนอผลการศึกษาการมองอนาคต รวมถึงข้อมูลที่ได้จัดการเสวนาหรือสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิต่างๆ โดยแบ่งในส่วนนี้เป็น 3 ส่วนย่อย ดังนี้

1) ผลการศึกษาแนวโน้มและวิเคราะห์ผลกระทบแนวโน้มต่างๆ ทั้งในแง่แนวโน้มสำคัญในอนาคตที่มีผลกระทบต่อเด็กและเยาวชน แนวโน้มด้านเด็กและเยาวชน จากการศึกษาเอกสารและสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ

2) กระบวนการและผลการมองอนาคต โดยการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการมองอนาคต และการสร้างภาพอนาคต

3) กระบวนการและผลการถอยกลับมามองทางเลือกเชิงยุทธศาสตร์ โดยการจัดประชุมระดมความคิดผู้เชี่ยวชาญ และจัดสัมมนาวิชาการกับกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ

ส่วนที่ 3 ส่วนที่เป็นข้อเสนอเชิงนโยบายและยุทธศาสตร์ทางการศึกษาแบบมุ่งอนาคตเพื่อเด็กและเยาวชนไทย และบทสรุป

จากที่กล่าวมาทั้งหมดสรุปได้ว่า ในกระบวนการดำเนินการวิจัยประกอบไปด้วย 1) การศึกษาเอกสาร หรือสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งจะได้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการคาดการณ์แนวโน้มด้านต่างๆ ในอนาคต 2) การประชุมเชิงปฏิบัติการการมองภาพอนาคตและสร้างภาพอนาคต ซึ่งจะทำได้ภาพอนาคตในหลายภาพฉาย และภาพอนาคตที่เป็นจริงได้ ตลอดจนมองเห็นทางเลือกเชิงนโยบายและยุทธศาสตร์ทางการศึกษาแบบมุ่งอนาคตเพื่อเด็กและเยาวชนไทย 3) การประชุมระดมความคิด และสัมมนาวิชาการ ซึ่งทำให้ได้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับผลกระทบของแนวโน้ม และแรงขับเคลื่อนสำคัญ ภาพอนาคตที่คาดว่าจะเกิดขึ้นได้ การวิเคราะห์ทางเลือกต่างๆ ที่เป็นจริงได้ พร้อมทั้งข้อเสนอเชิงนโยบาย เพื่อประมวลเป็นข้อมูลสำหรับการวิเคราะห์ สังเคราะห์และนำเสนอผลการวิจัยต่อไป

2. แผนการดำเนินการวิจัย

สรุปแผนการดำเนินงานและระยะดำเนินการวิจัยได้ดังตารางนี้

ตารางที่ 13 แผนการดำเนินการวิจัย

แผนการดำเนินการวิจัย	ระยะเวลาดำเนินงาน / เดือน											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. การเตรียมการ : การสำรวจเอกสารเบื้องต้น พัฒนาหัวข้อ และเสนอโครงร่างวิทยานิพนธ์ เตรียมการดำเนินงานวิจัย	←.....→											
2. การดำเนินงานวิจัย 1) การสำรวจและศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ควบคู่ไปการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญสาขาต่างๆ		-----→										
2) การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการการมองภาพอนาคต (foresight) โดยวิธีการสร้างภาพอนาคต (scenario planning)							●-----●					
3) การจัดประชุมเสวนาและสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ								●-----●				
3. การวิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูลวิจัย วิเคราะห์เนื้อหา และตรวจสอบข้อมูลเชิงคุณภาพจากการเสวนา การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ และการสอบทานข้อมูล ติดตามความเคลื่อนไหวที่เกี่ยวข้อง	-----→											
4. การสรุป และนำเสนอผลการวิจัย - สรุปและอภิปรายผลการวิจัย - สอบ และส่งวิทยานิพนธ์ฉบับสมบูรณ์										-----→		
											-----→	

อย่างไรก็ตาม แผนการดำเนินการวิจัยดังกล่าวจะออกแบบให้มีความยืดหยุ่นพอที่จะสามารถปรับและพัฒนาให้เหมาะสมกับโจทย์วิจัยต่อไป